

kad je došlo do prvih bližnjih dodira i uticaja zvaničnih vojnih i političkih krugova Austrije s plemenima stare Crne Gore i Brda. U toku XVIII vijeka te veze su se proširile kako je rasla uloga i uticaj Habsburške Monarhije u rješavanju istočnog pitanja, jer su bečki i politički i vojni krugovi sve više uočavali značaj snage crnogorskih plemena i njihovog savezništva u borbi za slamanje Osmanskog Carstva. Te veze nijesu u istoriografiji nepoznate, ali nijesu ni studiozno proučavane. Zato ima naučnog opravdanja da se zasnue naučni projekat, koji bi cjelovito i sistematično obuhvatio istoriju odnosa između Crne Gore i Habsburške Monarhije, dakle za više od dva vijeka, i sveobuhvatno je prezentirao u formi sinteze. Utoliko prije što je Crna Gora bila najviše upućena na Monarhiju i što su odnosi sa njom bili vitalno značajni za njezin razvoj i nacionalni opstanak. Istoriografski rezultati opšteg značaja bi u tome bili već od velike pomoći.

Razumije se, da bi ono što je uradio Rakočević u knjizi koja je povod ovim redovima i u nekim drugim svojim tekstovima, poslužilo kao fundamentalan osnov za sagledavanje završne, najdramatičnije faze u istoriji odnosa između dviju susjednih zemalja. Upravo, pravi značaj najnovije Rakočevićeve knjige, napisane pregledno i jasno, i vidimo, između ostalog, u tome što ona otkriva i ukazuje na prazninu u prethodnoj fazi dodira i veza i što otvara problem neophodne naučne i cjelovite obrade istorije odnosa između Crne Gore i Austro-Ugarske Monarhije.

Miomir Dašić

*STIPE TONKOVIĆ, Sindikati u socijalističkoj Jugoslaviji.
Zagreb 1984, 387 str.*

U biblioteci Sindikalne škole Hrvatske »Josip Cazi« izašla je knjiga Stipe Tonkovića *Sindikati u socijalističkoj Jugoslaviji*. Autor je poznati društveno-politički radnik koji je niz godina radio kao funkcionar u sindikatu, uz ostalo, na mjestu glavnog i odgovornog urednika lista Saveza sindikata Jugoslavije »Rad«, te kao sekretar Vijeća SSJ i potpredsjednik Vijeća SSH. U ovom slučaju važno je upozoriti na te biografske podatke da bi se imala na umu pozicija autora koji nije prošlost sindikata opisivao isključivo osloncem na sindikalne izvore i literaturu već mu je pri radu pomoglo i vlastito iskustvo u radu sindikalne organizacije.

Odmah na početku prikaza potrebno je naglasiti važnost te knjige koju ima u literaturi o sindikatu, jer uz tri izašle (50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, odg. ur. Pero Morača, Beograd 1969; Ljubinka Čirić-Bogetić, Dragoljub Đurović, *Revolucionarni sindikati Jugoslavije*, Beograd 1980; Kongresi sindikata Jugoslavije, gl. i odg. ur. Slobodan Šindolić) jedino ona omogućuje potpunije upoznavanje dosadašnjeg razvoja Saveza sindikata

Jugoslavije. Autor je obradio temu bez znanstvenih pretenzija, prateći isključivo dokumente objavljene u sindikalnim publikacijama i uvažavanjem rezultata dosadašnjih proučavanja sindikata. Uglavnom se suzdržava u iznošenju vlastitih ocjena, a kad ih daje, ograničava se na prepričavanje dokumenata ili izjava glavnih autoriteta naše socijalističke izgradnje na što autor sam upozorava. Naglašavajući da njegov rad ne predstavlja historiju sindikata već samo pregled njegovog razvoja, Tonković u predgovoru ukazuje na domete knjige i njezine ambicije. Prikazuje djelatnost sindikata unutar šireg konteksta društveno-ekonomskog i političkog razvoja SFRJ i tako izbjegava čestu grešku publicističkih radova koji svođenjem tematike kojom se bave na nju samu i izdvajanjem iz ukupnosti društvenih odnosa ograničavaju njezinu razumljivost. Spomenuta prednost Tonkovićevog rada unekoliko se smanjuje upravo zbog pretjeranog pribjegavanja suprotnom pristupu u kojem se sindikat često gubi unutar predočavanja cjelokupnog razvoja društva. Ovisnost o razini istraženosti sindikalne tematike usmjerila je autora da postojeće praznine popunjava na osnovi arhivske građe što je ipak urodilo višom razinom toga djela od mnogih do sada objavljenih publicističkih radova koji se bave poslijeratnim vremenom. Tonković ukazuje na sve funkcije sindikata kad su u aktivnosti sindikalne organizacije posebno naglašene, a njihova važnost se povećavala u ovisnosti o razvoju društva. Istina, nema njihove sistematske obrade, npr. razvoj zaštitne i socijalne funkcije u vezi s problemom nezaposlenosti ne možemo pratiti od samih početaka pojave toga problema do današnje situacije već ih autor naglašava u onom periodu kad su ta pitanja postala akutna. Slično je i s ostalima, mada se mora ukazati na dosljedno praćenje samoupravne i ekonomske funkcije koje bi se mogle najkraće okarakterizirati kao djelatnost na ostvarivanju Ustavom utvrđenog položaja radničke klase i ovladavanja ukupnim dohotkom.

Čini nam se da je nužno upozoriti na konstataciju samoga autora da je taj rad »pregled ponajprije onoga što se zbivalo u rukovodstvu, na kongresima i plenumima« (10) kako bi se »pravilno« čitala knjiga, jer tek »na budućim je istraživanjima da daleko svestranije propitaju ono što se dešavalo u samom 'biću' radničke klase, u njezinu rastu, mijenjanju, a onda i djelovanju osnovnih sindikalnih organizacija u 'bazi'. Još kritičniji rad predstoji na donošenju ocjena za sve što se željelo i programiralo i što se i kako ostvarivalo te zašto se nije ostvarivalo [...]« (10). Rad je baziran na dosad publiciranim dokumentima sindikata, Saveza komunista, Ustava i zakona, te literaturi uglavnom političkoj i politološkoj.

Autor je pitanje periodizacije koje predstavlja svojevrsan problem za istraživače poslijeratne povijesti riješio, uz određene specifičnosti, na uobičajen način. Kombinirajući promjene u programsko-teorijskim konceptima i privrednim, te ustavnim sistemima s kriznim razdobljima u društvu, razvoj je sindikata, koji se svojom posebnosti u periodizaciji nije nametnuo, podijelio u ova poglavlja: 1) Sindikat u obnovi i izgradnji zemlje — djelovanje u uvjetima državnog upravljanja privredom (1945—1950); 2) Sindikat u uvođenju i izgradnji radničkog samoupravljanja (1950—1957); 3) Uvođenje dohotka i neposrednog upravljanja — privredna reforma (1958—1965); 4) Ostvarivanje reforme — teškoće i proturječnosti razvoja (1966—1970); 5) Sindikat u izvođenju prekretnice u razvoju samoupravljanja (1971—1974); 6) Sindikat u izradi i ostvarivanju koncepcije udruženog rada i političkog sistema socijalistič-

kog samoupravljanja (1974—1978); 7) Suočavanje sindikata s nestabilnošću privrede i stagnacijom samoupravljanja (1979—1983); 8) Sindikati početkom 80-ih godina.

U prvom poglavlju Tonković obrađuje osnivanje Jedinštenog sindikata radnika i namještenika Jugoslavije, bavi se njegovom djelatnošću u tek oslobođenoj domovini, radom na organizaciji radnih takmičenja, u izgradnji tarifne i socijalne politike, organizacijom ishrane i odmora radnika, posredovanjem rada, te kulturno-prosvjetnim radom. Sindikat već u početku svog djelovanja utvrđuje principe na osnovi kojih se postavlja u odnos prema vlasti i KP. Autor naglašava da je sindikalna organizacija prije svega težila ka suradnji ali i da je često izravno upućivala zahtjeve za poboljšanje položaja svojih članova, međutim zaboravlja napomenuti ograničenost sindikata dometom djelovanja Partije koja je određivala djelokrug njegove aktivnosti (ovdje ne ulazimo u svu složenost toga pitanja — KP i sindikat imaju istovjetne ciljeve; radnici-komunisti članovi su sindikata i sl.). Premda nema posebnih istraživanja, dosadašnja saznanja upućuju na takav zaključak, pa je bilo potrebno da se to naglasi, dok bi se svako drugo mišljenje moralo temeljitije obrazložiti. Isto tako autor u prikazu Općezemaljske sindikalne konferencije, održane s početka 1945. godine u Beogradu, ne objašnjava neke za današnje vrijeme neshvatljive stavove izražene na tom skupu. Npr., prenosi odluku spomenute Konferencije u kojoj se zahtijeva »pravilan odnos radnika prema tehničkom osoblju u poduzećima, inženjerima i rukovodiocima fabrika« (18) što ostaje bez objašnjenja, pa vjerujemo da će većini čitalaca, ako uzmemo u obzir da je knjiga prvenstveno namijenjena onima koji se tek upoznaju sa tom problematikom, ta odluka ostati nerazumljiva. Riječ je o svojevrsnoj težnji prije svega nekvalificiranih radnika ka izjednačavanju svih struktura u poduzećima, što je imalo odraz i u plaćama, pa je često visoko kvalificiran kadar bio slabije plaćen od nekvalificiranog.

Ponekad autor citiranjem dokumenata daje ocjene za pojedine aktivnosti koje su u dosad objavljenoj literaturi djelomično dovedene u pitanje. Govoreći o dobrom funkcioniranju kadrovskih odjeljenja pri centralnim, republičkim i većim mjesnim rukovodstvima sindikata koja su bila zadužena za izbor i razmještaj kadrova, njihov uspješan rad ilustrira konstatacijom iz Izvještaja na Prvom kongresu SSJ »da su uklonjeni štetni i nezdravi elementi, kao i funkcioneri sa starim i neživljenim socijaldemokratskim shvaćanjima« (26). Branko Petranović u svom prilogu u knjizi »50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji« (Beograd 1969, str. 188) upozorava, mada ne u direktnoj vezi s kadrovskim odjeljenjima, da je KP ponekad neopravdano osuđivala kao socijaldemokratizam težnje za poboljšanjem životnih i radnih uvjeta, što je zatim preuzimao i sindikat kao svoj stav. Bilo je nužno da se čitaoca upozori na literaturu koja o istim problemima donosi drukčije zaključke i kad se njezini rezultati ne uzimaju u obzir.

Jedna je od velikih vrijednosti knjige omogućavanje uvida u sve značajnije zakone u kojima je normirana djelatnost sindikata što će umnogome olakšati rad budućih istraživača. Prvi put je položaj jugoslavenskih sindikata utvrđen u »Osnovnom zakonu o državnim privrednim poduzećima« kojim se zapravo izgrađuje centralističko upravljanje privredom. Sindikat u takvom sistemu, koji ostavlja radnika u biti u najamnom odnosu, dobiva ulogu korigirajućeg faktora zajedno s institucijom radničkih povjerenika čije uvođenje predstavlja

prve elemente budućega samoupravnog društva. Tonković s rezervom navodi stavove o najamnom odnosu radnika, inače preuzete od drugih autora, smatrajući da će pravo stanje moći pokazati tek pažljivije izučavanje dokumenata iz toga razdoblja. Problematizira odnos sindikata i KPJ navodeći ocjenu B. Petranovića iz prije spomenutog rada da je u uvjetima administrativnog upravljanja povezanost sindikata i Partije vodila do gubitka autonomije sindikata kao političke organizacije. Autor spominje neke činjenice koje bi mogle poslužiti kao prilog tvrdnji da sindikati nisu izgubili relativnu samostalnost i srasli u strukturu administracije, te postali transmisija. Argumenti su kratkoća trajanja administrativnog sistema, jaka prisutnost inicijative i stvaralaštva radnih ljudi potaknutih revolucionarnim promjenama, koje su nosili i razvijali prije svega sindikati. Čini nam se da Tonković polazi u ovom slučaju od manje bitnih pretpostavki, jer je osnovno pitanje na koje bi daljnja istraživanja imala dati odgovor koliko su sindikati bili samostalni od samog osnivanja 1945. godine i koliko je nagla birokratizacija društva i izgradnja čvrste države uopće omogućivala izražavanje njegovih specifičnosti. Svakako se slaženio s autorom da su za povijesno objektivniju ocjenu potrebna daljnja istraživanja, jer je na današnjoj razini istraženosti povijesti sindikata i društva teško dati precizan odgovor pa se većina autora u nedostatku čvrstih pokazatelja oslanja na metodu logičkog zaključivanja, provjeravajući je iskustvom vlastitoga društveno-političkog angažmana, što je nedovoljno, mađa zasad jedino moguće. Drugo poglavlje obuhvaća u odnosu na ostala najduže sedmogodišnje razdoblje od uvođenja samoupravljanja do njegovih prvih kriznih trenutaka koji su prevladavani uobličavanjem novih ideja konkretiziranih uvođenjem sistema dohotka, što je sve koincidiralo s prvim štrajkom u socijalističkoj Jugoslaviji i promjenama u sindikalnom rukovodstvu.

Tonković ukazuje na posljedice napada zemalja članica Informbiroa na našu zemlju koji je utjecao na kritičniji odnos prema iskustvu SSSR-a ali i prema vlastitoj praksi. Uz činjenicu da se u Jugoslaviji nisu nikada ugasila stečena demokratska iskustva vlastite revolucije, te otvorenost misli rukovodećih ljudi u traženju specifičnih rješenja u posebnim uvjetima našega razvoja, povratak djelima klasika marksizma i lenjinizma stavio je na dnevni red kao glavno pitanje odumiranje države i upravljanje viškom rada (49). Razmatrajući ulogu sindikata u uvođenju i razradi radničkog samoupravljanja u godinama 1949—1950, kad se radala ideja o osnivanju radničkih savjeta, autor navodi da mu nije poznato »da li su ideje o radničkom samoupravljanju negdje bile nagovještene i u sindikatu, odnosno da li je sindikat nosio ideju ili predlagao promjene u samim funkcijama sindikata u smislu da sindikat postepeno ili bar u prvoj fazi razvoja samoupravljanja preuzima upravljanje privredom. Ina nekih indicija da se je u nekim sredinama tako mislilo što bi daljnja istraživanja morala dokazati ili opovrći« (50).

Pedesete godine period su promjena uloge sindikata u našem društvu i traženja što pogodnijeg načina djelovanja kako bi svojom aktivnošću zadovoljio zahtjeve koje je pred njega postavila nova situacija. Autor ukazuje na Titov govor prilikom prihvaćanja »Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva« u kojem je naglašeno usmjerenje sindikata na odgojnu i obrazovnu ulogu uz smanjenje privredne funkcije koja prelazi na radničke savjete i upravne odbore. Mada je dolazilo u prvom periodu do nesnalaženja u sindikatu pa i

pojava aktivnosti koje su vodile podjeli vlasti s organima samoupravljanja, ubrzo je točno definiran »djelokrug rada« pa je već na Drugom kongresu utvrđeno da sindikat mora djelovati tako da pravo na samoupravljanje, koje je samo zakonom zagantirano pravo, osigura neprestanim osposobljavanjem radnih ljudi da se koriste njime i da ga dalje razvijaju.

Tonković ističe uvođenje novoga privrednog sistema promjenom Ustava 1953. godine, uvođenje komunalnog sistema, daljnje širenje samoupravljanja i na izvanprivredne djelatnosti, te važan plenum SO SSRNJ 1954. godine, kad je najviše rukovodstvo Jugoslavije raspravljalo o pitanjima »karaktera sindikata, njegova položaja u odnosu prema partiji i vlasti, njegove zaštitne funkcije te uloge u komunalnom životu i jačanju 'cjeline' jugoslavenske privrede i jugoslavenske zajednice« (83). Kritizirana je transmissionost ali i česta težnja ka principijelnom nepovjerenju prema odlukama privrednih organa i organa vlasti. Ti stavovi (posebno J. Broza Tita i E. Kardelja) imali su veliki utjecaj na Treći kongres SSJ nakon kojega su se pri republičkim i pokrajinskim vijećima formirale posebne komisije za samoupravljanje s ciljem da konkretiziraju Titove stavove o odgovornosti sindikata za pravilno funkcioniranje samoupravljanja i o ulozi u koordinaciji u proizvodnji i pravilnoj raspodjeli.

Prilično prostora posvećeno je Prvom kongresu radničkih savjeta 1957. godine u čijoj su pripremi posebnu ulogu odigrale sindikalne organizacije. Kongres se bavio ključnim pitanjem razvoja samoupravljanja i njegove materijalne osnove ali, ocjenjuje autor, bio je više okrenut upravljanju kao organizacijsko-metodološkom problemu nego društvenim uvjetima i sadržajima samoupravljanja. U trećem poglavlju autor prati razdoblje do početka 1965. godine kad je uveden sistem dohotka i dohodovnih odnosa, a sredstva za proširenu reprodukciju prenesena iz državnih investicijskih fondova u banke. Istodobno jačala je težnja za uvođenjem neposrednog samoupravljanja na osnovi ekonomskih ili radnih jedinica. Posebno je ukazano na značenje Zakona o radnim odnosima prihvaćenog u tom periodu koji omogućava kolektivima samostalno odlučivanje o dohotku, te zasnivanju i prestanku radnog odnosa. No, domet novog koraka u razvoju samoupravljanja smanjen je uvođenjem kategorije minimalnih osobnih dohoda čime se i dalje održavala jaka materijalna strana etatizma. Položaj radnika nije se promijenio, a potkraj 1957. godine u Trbovlju je došlo čak do štrajka rudara koji je bio povod za promjene u sindikalnom rukovodstvu. Umjesto Đure Salaja na čelo sindikata je došao Svetozar Vukmanović Tempo, dotadašnji potpredsjednik SIV-a.

U sindikatu se počela razvijati velika aktivnost na usavršavanju sistema raspodjele koji bi bio stimulativniji ali i pravedniji. Prijedlozi sindikata o napuštanju određivanja plaće i oporezivanja dobiti naišli su na otpor u Saveznom izvršnom vijeću, ali su mu Tito i Kardelj dali podršku. »Pitanja koja su pokrenuta u sindikatu posljednjih godina ovoga desetljeća samoupravljanja o stjecanju i raspodjeli dohotka našla su djelomično odraza u reformi privrednog sistema u 1961. godini. No, ona će ostati i za dva slijedeća desetljeća predmet traženja i sukobljavanja, a izražavat će u stvari i specifične suprotnosti između etatističkih tendencija i samoupravljanja, između centraliziranog usmjeravanja privrede i djelovanja ekonomskih zakonitosti« (111).

U tom je priodu došlo i do pada u stopi rasta u industriji i poljoprivredi za što je optužen sistem, dok je sindikat zastupao tezu da sistem nije još ni zaživio. Ipak, prevladalo je mišljenje onih koji su zahtijevali primjenu kontrole raspo-

djele čistog prihoda u privrednim organizacijama. Autor nas ne upoznaje detaljnije s raspravama o tim pitanjima, što bi bilo interesantno da bi se mogao dobiti uvid u argumente kojima je sindikat branio svoje stavove suprotstavljajući se primjeni administrativnih metoda. Tako bismo upoznali specifičnu poziciju sindikata koja se, kao što smo već ustvrdili, često gubi u općim konstatacijama pa čitalac dobiva pogrešan osjećaj opće harmonije u društvu koju su narušavale tek snage direktno suprotstavljene ideji i praksi samoupravljanja.

U posebnom poglavlju upoznajemo se sa reorganizacijom sindikata 1963. godine, kad je od dotadašnjih 14 osnovano 6 sindikata čime je ostvareno »[...] prilagođavanje društveno-ekonomskim odnosima, tj. neko razvrstavanje sindikata i prema specifičnom položaju radnika u tim odnosima, čime je učinjen pokušaj da se izbjegne usko grupiranje sindikata samo na proizvodno-djelatnom principu. Takvi sindikati, preuzimajući na sebe sva pitanja koja su do tada bila 'podijeljena' između saveza sindikata i pojedinih sindikata, postali su u neku ruku i mali savezi sindikata« (134).

Autor ističe važnost Petog kongresa SSJ na kome je dana jedinstvena podrška daljnjim radikalnim promjenama u privrednom sistemu. Do izražaja su došli zahtjevi za preraspodjelu nacionalnog dohotka, za smanjenje investicija, za povećanje standarda, integracijom radnih organizacija i nužnošću da njihovi nosioci budu neposredni proizvođači, te za ujednačavanje uvjeta privređivanja. Tonković konstatira da se sindikat na tom kongresu nije mnogo bavio samim sobom, ali ipak ističe naglašene stavove da sindikat mora što samostalnije djelovati. Ukazuje na identičnost odluka Petog kongresa SSJ sa stavovima »Rezolucije o smjernicama za dalji razvoj privrednog sistema«, koja je prihvaćena u Narodnoj skupštini na sredini 1964. godine, čime započinje privredna i društvena reforma. Prihvaćanjem niza zakona i propisa u 1965. godini intenzivira se ostvarivanje njezinih ciljeva koje Tonković navodi u 2 točke: »a) prijelaz od ekstenzivnog privređivanja na intenzivno, b) uključivanje u međunarodnu podjelu rada uz veće uvažavanje kriterija poslovanja koje diktira svjetsko tržište« (143).

Jugoslavensko društvo stupilo je u novu fazu razvoja u kojoj za razliku od prethodnih na vidjelo dolaze mnoge protivurječnosti u društvu koje su do tada bile potiskivane tadašnjim privrednim i društvenim odnosima. Sindikat nije smanjivao svoju aktivnost pa se uskoro našao u sukobu s tehnomenađerskim snagama koje su iskoristile demokratizaciju društva nakon brionskog plenuma. Čini se da posebnu vrijednost ima ocjena koju Tonković daje sindikalnom predsjednikovanju Svetozara Vukmanovića Tempa što je u našoj literaturi rijetka, a možda i iznimna pojava. Uvriježilo se pravilo da se izbjegava davati ocjene, ako nisu apologetske, djelatnosti istaknutih revolucionara NOB, socijalističke revolucije i poslijeratnog razvoja. Koliko god je ta suzdržanost razumljiva, jer su mnogi sudionici još živi, a istraženost poslijeratnog razvoja ne dopušta olako zaključivanje, daljnje zaobilaženje veće kritičnosti u sagledavanju pojedinih ličnosti moglo bi predstavljati ozbiljnu zapreku u postizanju barem događajnog nivoa historije. Ocjena Vukmanovićevo rada u sindikatu utoliko je vrednija što autor njegovo djelovanje sagledava unutar širega društvenog konteksta u kome uspijeva u kratkim crtama ukazati i na osobne karakteristike i idejna shvaćanja, te ih povezati s prikazom prilika u sindikatu. Naglašavajući izvanrednu dinamičnost i radišnost S. V. Tempa, autor konstatira njegovu

preokupaciju uvjetima privređivanja i zaključuje da je dao velik doprinos samoupravljanju. No, upozorava i na Vukmanovićevu »[...] prejako ispoljavanje misli i akcije [...]«, te zanemarivanje nacionalnog aspekta »[...] sve do svojevrstnog neuvažavanja višenacionalne Jugoslavije i takvog njenog uređenja«, pa je »[...] ponekad kritizirao šest (osam) republičkih 'centara' u smislu etatističkih tendencija i slično« (167).

U prikazu Šestoga kongresa, priprema u njegovom organiziranju i samom radu, Tonković se prvi put služi i vlastitim bilješkama, mada i tu striktno izbjegava subjektivni ton. Kako je održan neposredno nakon studentskih nemira u lipnju 1968. godine, u vrijeme stagnacije u provođenju reforme, to je bio »[...] neosporno najburniji kongres sindikata u poslijeratnom razdoblju i iziskuje dopunska istraživanja da bi se ocijenili svi njegovi aspekti« (175). Unatoč pozivanju na nužnost preciznije analize, autor postavlja moguću hipotezu koju bi trebalo potvrditi ili odbaciti: »[...] Da li je kongres, odnosno rukovodstvo sindikata koje ga je pripremalo, zanemarilo neke suštinske ciljeve privredne i društvene reforme, kao na primjer afirmaciju robne proizvodnje, odnosno djelovanje ekonomskih zakonitosti, a pod pritiskom socijalnih stanja ponešto ublažavalo dosljedan put samoupravnog rješavanja problema« (178).

Karakteristično je za Tonkovićev pristup pisanju razvoja sindikata da posljednjem razdoblju od 70-ih godina nadalje posvećuje više stranica knjige nego cijelom prethodnom periodu. Uobičajen je upravo suprotan pristup. Mnogo se više i temeljitije obrađuju raniji periodi u čijem prikazu vremenska distanca ipak predstavlja olakšavajuću okolnost, dok se kasniji samo ovlaš spominju. Takva je kompozicija djela vjerojatno posljedica same koncepcije knjige koja je namijenjena sindikalnim aktivistima, za čiji je rad najvažnije poznavanje »najnovije« povijesti sindikata neposredno povezane s njegovom sadašnjošću, ali osim toga i autorovo poznavanje toga perioda na osnovi vlastite aktivnosti kao visokog rukovodioca u SSJ i SSH.

Naročitu aktivnost sindikati su pokazali u pripremama »radničkih amandmana«, a posebno u organizaciji i u samom toku Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije u Sarajevu 1971. godine. Titov govor, koji je dao ton glavnim temama Kongresa, autor sažima u četiri točke: »a) neposredno samoupravljanje sada već na ustavno-amandmanskim osnovama, s prvom ćelijom i subjektom dohotka, razvoja (planiranja), udruživanja i političkog sistema — osnovnom organizacijom udruženog rada; b) neotuđivo pravo radnika da raspolažu ukupnim sredstvima i donose odluke o proširenoj reprodukciji; c) samoupravno povezivanje različitih oblasti društvenog rada i udruživanje; d) prilagođavanje političkog sistema samoupravnim odnosima« (213).

»Prekretnica u društvenom razvoju Jugoslavije, koja je na idejno-političkoj fronti počela borbom protiv tehnokratizma 1967—1969, zatim nacionalizma i liberalizma 1971—1972, odnosno na pravno-političkom planu donošenjem i ostvarivanjem ustavnih amandmana 1971. i odluka Drugog kongresa samoupravljača kao i Pisma Predsjednika SKJ i Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKJ od 1972. godine, završava se zapravo donošenjem novog Ustava i Desetim kongresom 1974. godine« (251). Sindikat ulazi u delegatski sistem, koji omogućava jačanje pozicije proizvođača u sferi organizacije vlasti direktno, ali taj u svijetu dosad nepoznat ustavnopravni položaj, ističe autor, nema značaj njegovog »podržavljenja«, jer se i država pretvara u instrument samoupravljanja. Istaknuta je jedinstvenost koja je tih godina došla do izražaja i »povijesne analize

teško (će) naći primjera bližih pogleda i akcija Saveza komunista i sindikata od ovih vremena [...]» (268). Autor nas upoznaje s napadima na sindikat, njegovim potiskivanjem na periferne zadatke i upozorava da je praksa pokazala kako preširoko zakonski utvrđene funkcije sindikata djeluju na njegovu institucionalizaciju i foramski rad (298).

U posljednjim je poglavljima dan prikaz Jedanaestoga kongresa SKJ, Trećeg kongresa samoupravljača, te posljednja dva sindikalna kongresa. Osnovno obilježje toga perioda Tonković sažima naslovom poglavlja, a karakterizira ga nestabilnost privrede i stagnacija samoupravljanja. Jačanju kritike delegatskog sistema i udruženog rada sindikat se suprotstavlja naglašavajući »[...] da se u ime ispravljanja slabosti OOUR-a u stvari želi dobro poznata centralizacija i sredstava i upravljačke moći, što je samo izraz tehnokratskih pogleda i želja« (332). Poglavlje »Sindikati početkom osamdesetih godina« donekle je rezime cjelokupnog rada i u pristupu odudara od prethodnih. Ne samo da u tom dijelu nema prikaza prilika u sindikatu vezanih za konkretne događaje, već upuštanjem u ocjene prošlog razdoblja i problematiziranjem tadašnjih dilema nadilazi u predgovoru zadane ciljeve. Mada prethodna poglavlja uglavnom ne sadrže ocjene, ipak, one malobrojne zasnovane na prepričavanju i citiranju publiciranih dokumenata sugeriraju mnogo povoljniju sliku nego što je čitalac može dobiti kad autor u posljednjem poglavlju čini dodatni napor i uzdignuvši se iznad dokumenata donosi ocjene, koje daju, pretpostavljamo, realniji uvid u dostignuća jugoslavenskih sindikata.

Zamjerka se može uputiti nekim nepreciznim tvrdnjama kojima su potrebna pobliža objašnjenja. Tako na jednom mjestu autor kaže da se uloga sindikata povećava razmjerno širenju samoupravljanja, a njegov je cilj da radnici »postanu prirodno samoupravljači kako bi se samoupravni odnosi i socijalističko ponašanje unutar udruženog rada reproducirali sami od sebe, bez presudnih poticaja izvana. Tada radnicima više neće trebati niti država (koja odumire) a s vremenom ni sindikat. No do tog doba sindikat će imati značajnu ulogu« (356).

Ostaje nejasno kako će se sindikat naći u situaciji da nestane kad se jačanje samoupravljanja pretpostavlja njegovim jačanjem. Je li u tom slučaju moguće govoriti o odumiranju sindikata?

Tonković na kraju knjige daje i skicu za moguću analizu sindikata u kojoj bi trebalo odgovoriti na pitanje kakvo mjesto sindikat ima u političkom sistemu samoupravljanja, u kakvim se povijesnim proturječnostima razvija sa stajališta bitka radničke klase i sa stajališta ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih razvojnih trendova, uključujući tu i nisku materijalnu osnovu samoupravljanja, razlike u regionalnoj razvijenosti, specifičnosti samoga političkog sistema i proturječnosti koje za sindikat izviru iz toga sistema (359).

Zdenko Radelić